

**ЕПИДЕМИИТЕ ПО СЕВЕРНОТО БЪЛГАРСКО
ЧЕРНОМОРИЕ ПРЕЗ XIX ВЕК.
1. ПРИНОСИ НА СТ.Н.С. Д-Р ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ,
Д.М.Н., ЗА ИЗУЧАВАНЕТО ИМ¹**

Георги Р. Маринов

Медицински университет – Варна

**EPIDEMICS IN THE NORTH BULGARIAN BLACK SEA
REGION IN XIX CENTURY.
1. CONTRIBUTIONS OF ASSOC. PROF. VLADIMIR VASSILEV,
MD, PHD, DSC FOR THEIR STUDY²**

Georgi R. Marinov

Medical University of Varna

ABSTRACT

The epidemics of contagious diseases arise very often surprisingly, and very quickly affect the people from large territories, increasing in pandemics. During the XIX century, the North Bulgaria Black Sea region was arena of several military conflicts, every one of which was accompanied from various epidemics. In this paper are discussed the contributions of my college, famous Bulgarian scientist in the field of History of Medicine, Assoc. Prof. Vladimir Dobrinov Vassilev, MD, PhD, DMS, for detailed and very competent studies of the epidemics mentioned above, on the basis of her very rich personal archive, as well as on the basis of my personal communications with him on the topics „History of Medicine”.

Keywords: Epidemics, North Bulgaria, Black Sea region, XIX century

РЕЗЮМЕ

Епидемиите от заразни болести възникват много често изненадващо и много бързо засягат населението на обширни територии, прераствайки в пандемии. През XIX век областта на северното Българско Черноморие е арена на няколко военни конфликта, всеки един от които се придружава от различни епидемии. В настоящата статия се дискутират приносите на моя колега, забележителния български учен в областта на историята на медицината, ст.н.с. д-р Владимир Добринов Василев, д.м.н., за детайлните и много компетентни изследвания на споменатите по-горе епидемии, на базата на неговия много богат личен архив, както и на базата на моите лични контакти с него по проблема „История на медицината”.

Ключови думи: епидемии, Северна България, Черноморски регион, XIX век

¹Настоящата статия е представена като встъпителен пленарен доклад на Конференцията „Море и здраве. Морски изследвания, иновации и инфраструктура за превенция на човешкото здраве. Варна, 22 май 2020”

²This paper is presented as introduction plenary report before the conference: „The Sea and Health. Marine Research, Innovation and Infrastructure for Public Health Prevention,“ Varna, 22 May 2020.

Епидемичните, често прерастващи в пандемични, взривове от заразни болести се разпространяват бързо върху обширни територии. За развитието им допринасят и редица социални фактори – войни, бедност, глад, безработица и други, а епидемичните взривове от т.н. зоонози – заболяванията, предавани от животни преносители на човека – и от наличието или движението на животните преносители (Громашевский, 1964).

В исторически план човечеството има оскъдни познания за устройството на собственото си тяло и още по-малко за функциите на неговите органи. Хората много късно започват да осъзнават, че има болести и че някои от тях са заразни. И тъй като пренасянето на причинителите на различни епидемични болести от една държава в друга много често, а за някои райони основно, е ставало по море, на базата на емпирични наблюдения, в Италия още през XIV век се въвежда т.н. „карантина“ за корабите, пристигащи от страни, в които върлува чума, независимо че причината за заболяването не е била позната. Карантинирани корабни престоявали 40 дни извън пристанището, като им е било строго забранено да влизат в него, да оставят и приемат пътници и да разтоварват и товарят стоки. За неспазване на карантинните правила се налагали тежки наказания, в някои случаи и смъртно. Карантината бързо се приема от администрациите на пристанищата като ефективна мярка за предпазване от епидемии, подобрява се нейната организация, повишава се ефективността ѝ и се приемат международни правила за организацията и прилагането ѝ (Болдырев, 1959). Прозорливостта и смелостта на морската администрация на Италия само на базата на наблюдения и емпирични познания за причините за възникването на епидемиите да въведе карантината като успешна мярка за борба с тежките инфекциозни заболявания до днес заслужават най-високо признание!

Варна не прави изключение и в 1847 г. в местността Карантината се създава Карантина служба, оглавявана от д-р Булард. Част от хората, обслужвани от карантинната служба във Варна, са били от местното население, посетили светите места, за да бъдат провъзгласени за хаджии, но при пътуването им са преминали или пребивавали в държави, в които е имало епидемии (Стоянова, 2010; Маринов и др. 2018).

Епидемичните взривове засягат и земите на българската държава, в т.ч. и Северното Черноморие, като едно от най-детайлните и най-систематично организираното им изследване за пе-

риода от VII в. до Освобождението на България (1878) е на ст.н.с. д-р Владимир Добринов Василев, д.м., д.м.н. (1924-1996), резултати от което се обсъждат в настоящата работа. В личния му фонд в Държавен архив – Варна¹ се съхраняват резултати от изследванията му, посветени на 20 епидемии, значителна част от които са се развили основно, но не единствено, в Североизточна България и по Северното Черноморие в периода от VII век до началото на XX век (Василев, 1980-б). Материалите от тези изследвания са публикувани в 6 статии и в една монография² и са включени в една радио беседа. В допълнение към това трябва да допълним, че в още няколко архивни единици от неговия личен архивен фонд се срещат съпътстващи данни за епидемии в българската държава. Впечатляват изключителната прецизност на автора, както и продължителната обработка на ръкописите преди публикуването им. Най-подробни и особено интересни са анализите му на епидемичната обстановка в района на Северното Черноморие през XIX в., когато на този терен върлуват няколко тежки епидемии от особено опасни инфекциозни болести (Таблица 1) (Василев, 1972; Тонев, 1973). В настоящата работа ще представим приносите на д-р Василев за изучаването на епидемиите в посочения по-горе регион през XIX в. в периода до Освобождението на България.

Както посочихме по-горе, едни от основните причини за появата и разпространението на епидемиите в този регион през XIX в. са поредицата от войни между Русия и Турция, но към това трябва да добавим и обстоятелството, че през втората половина на XVIII в. и първата половина на XIX в. здравеопазване в Североизточна България реално няма (Василев, Вл., Г. Маринов, 2019).

Във фундаментално му проучване „Епидемии в Добруджа и Източна България през Руско-турската война – 1828-1829 г. Хигиена и здравеопазване, 1973; XVI(6):599-604“ д-р Василев определя войната от 1828–1829 г. като „особено важна, понеже довежда до разпространението на епидемии с висока смъртност на територията на целия боен театър“. Епидемичната обстановка е тежка още когато Русия обявява войната и руските вой-

¹Благодаря на сътрудниците на Държавен архив – Варна, за осигурения ми достъп до богатия и прецизно подреден архивен фонд на д-р Владимир Добринов Василев (ДА-Варна, Ф. 1419: оп.1 и оп. 2.).

²Две от цитираните в настоящата статия публикации и една монография на ст.н.с. д-р Владимир Василев, д.м.н., са в съавторство с проф. д-р Иванка Николаева, д.м.н.

Таблица 1. Епидемиите по северното Българско Черноморие през XIX век до 1878 г., изследвани от ст.н.с. д-р Владимир Василев, д.м.н.

Нозологична единица	Брой епидемични взривове	Година	Район на разпространение
Чума	1	1828-1829 г.	В т.ч. и Варна
Петнист тиф	1	1828-1829 г.	От Влашко и Молдова до Варна
Малария	1	1828-1829 г.	В т.ч. и Варна
Холера	3	1848 г.	Варна
		1853-1856 г.	Варна
		1873 г.	20 села от Варненски санджак

ски преминават във Влашко и Молдова, където вече има епидемия от чума, която засяга войските, а лошото им санитарно оборудване допринася за широкото разпространение на епидемията и големия брой човешки жертви от двете воюващи страни. Част от руската войска се разполага в района на манастира „Св. Константин и Елена“, където възстановяват църквичката „Св. Димитър“ и около нея построяват военнополова болница. След изтеглянето им болничните постройки са превърнати в килии и заедно с църквата стават манастир.

Руските войски превземат Варна на 29 септември 1828 г. Василев (1973) цитира Молтке, според когото „във Варна войските били преглеждани всяка седмица за чума и това запазило главните сили от чумата през 1828 г. (Moltke, 1877; Цит. по Василев, 1973)“, но, за съжаление, по-късно епидемия от чума избухва и във Варна (Василев, 1967; Василев, Маринов, 2019). Moltke (1877) (цит. по Василев, 1973) предполага, че причината за избухване на епидемията е „раздаването на мунициите на умрелите войници от XVI дивизия на здрави. По средата на юни 1829 г. във варненския лазарет постъпвали дневно по 50-60 души. ... Вземали се противоепидемични мерки: хората се къпели в морето, палатките се третирали с оцет, муницията се проветрявала, вещите на умрелите се изгаряли. За чумавите се създадо специално отделение, обкръжено с ровове. До 26.VIII. постъпили 5509 души, от които умрели 3959 ... От 41 лекари се заразили 28 и от тях умрели 20, от 7 аптекари умрели 4. Освен тях умрели 30 фелдшери, комисари, болногледачи“. Големият брой жертви се дължи не само на чумата, но и на развилите се съпътстващи епидемии от малария и петнист тиф. В статия, публикувана през 1981 г., Василев отново се връща към въпроса за описаната от Шкорпил (1910) т.н. „холерна“ епидемия по време на Руско-турската война (1828-1829), като привежда данни, че тя е била вероятно от чума, но погрешно е съобщена като холерна, по-

ради което Скорчев и други автори вероятно са ползвали тези данни на Шкорпил и съобщават за холерна епидемия по време на Руско-турска война от 1828-1829 г. (Василев, 1981).

Значителна част от местното население напусна града (Василев, 1973). Поради високата смъртност и организираната евакуация на населението д-р Зайдлиц почти не намира хора, които да живеят във Варна, тъй като „жителите и войските били изведени от заразената местност“, а от лекарите е бил останал жив само д-р Самойлов (*Воспоменания..., цит. по Василев, 1973). Василев (1973) определя войната през 1828-1829 г. като истинска трагедия, причинена най-вече от особено опасните инфекции, като пояснява, че „за разпространението на чумата и другите епидемични болести между населението не можем нищо определено да заявим, тъй като не разполагаме със специални данни“. Той обаче изказва предположението, „че в резултат на чумата и на другите инфекции Източна България е пострадала извънредно много“, твърдение, което се потвърждава и от по-късни пътешественици.

След войната населението на Варна нараства значително. Нараства и значението на варненското пристанище. Василев (1980-а) цитира данните на своя баща Добрин Тодоров Василев^{3,4}, според които в този период за кратко време нараства дипломатическото присъствие във Варна на най-развитите по това време европейски държави, което повишава възможностите на града за икономическо и културно развитие. Хигиенното състояние на града обаче остава лошо (Vrétos, 1856. Цит. по Василев, 1967, 1969 и 1980-а).

³Василев, Д. 1943. *История на гр. Варна, машинопис, 1943, стр. 79.*

⁴Добрин Тодоров Василев (1893-1956 г.) е виден високо образован варненски интелектуалец, автор на няколко повести, разкази и романи, баща на ст.н.с. Владимир Добринов Василев, д.м.н., д.м.н. (Пенкова, 1972).

По време на Кримската война (1853-1856) във варненското пристанище пристанище е разположена базата на англо-френско-турския съюзнически флот (Василев, 1967). Големият поток от ранени и болни войници, които се евакуират във Варна от театъра на бойните действия, налага в града да се разкриват военни лазарети. Обстановката се усложнява, тъй като войниците от Пети корпус пренасят холера от Южна Франция и избухва холерна епидемия сред разположените в града войски. Болните са били настанявани в специално разкрита болница в сградите на турската казарма, които не са били подходящи за настаняване на заразно болни, защото не са имали необходимата за инфекциозни болници канализация. Ежедневно се разболяват по няколко души и много от тях умират (Василев, 1973). За справянето с тежките проблеми всяка войска част си организира лазарет с гробище до него. От карти на Варна от началото на XX век е видно, че в района на градинката между Пантеона и морето е имало френско военно гробище. Много от умрелите моряци били погребвани в местността Карантината (в края на плажа на Аспарухово). Избухналата във Варна холерна епидемия във войските засяга и местното население и голяма част от жителите на града избягали в околните села и манастири, смятани за по-безопасни убежища.

По-заможни варненци контактуват с френските и английските лекари и вероятно тези лекари са лекували и варненски граждани. Този контакт несъмнено допринасят за повишаване здравната култура на населението, което много по-рано от населението на другите български градове осъзнава нуждата не само от съвременен домашно, но и от съвременен болнично лечение⁵.

След Кримската война Варна се развива още по-интензивно. Възстановена е крепостта, пристанището се разширява, завършва строежът на железопътната линия Варна-Русе (1866). През 1865 г. е открита турска военна болница, а на 7/20 ноември 1869 г. и дарителската болница „Параскева Николау“ с 18 легла – първата и единствена до Освобождението гражданска болница във Варна. Василев (1972) съобщава, че още през първата година от откриването на болницата, в периода 8.XI.1969 г.–26.XI.1970 г., в нея са лекувани

238 болни, 29 (12.18%) от които са били със заразни заболявания. От тях двама умират, а останалите са изписани (Василев, Маринов, 2019).

Увеличава се броят на държавите, които изпращат свои консули и вицеконсули във Варна. През 1860 г. английското правителство издава статута на своите представителства във Варна, Русе и Бургас в консулства (Тонев, 1990). Нараства и активността на служителите в консулствата за сътрудничество с варненската администрация и гражданство. По данни на Ников (1934, цит. по Петкова, 1990) броят на населението с българско самосъзнание във Варна нараства: в 1865 г. при население на града от 20 000 души българите наброяват 120 семейства, през 1867 г. – 130 семейства, а през 1873 г. – 204 семейства.

На 1.VII.1873 г. в 20 села от Варненски санджак възниква епидемия от холера, пренесена от Константинопол, поради неспазване срока на карантината, която обхваща 20 села от Варненско (Василев, 1981).

Варна е освободена на 27 юли 1878 г. По това време в града функционират:

- основаната през 1847 г. Карантинна санитарна служба;
- откритата през 1865 г. Турска военна болница;
- откритата на 7/20 ноември 1869 г. Дарителска болница „Параскева Николау“;
- волно практикуващи лекари.

На 10 декември 1883 г. 9 лекари от Варна създават първото в България дружество на лекари – Варненското медицинско дружество. Членовете на дружеството са варненски лекари, добре известни със своя лекарски, научен и граждански авторитет, които не само поставят борбата с инфекциозните болести, респективно тяхното лечение, като свой приоритет, но изказват и оригинални виждания за причините за възникването на епидемиите (Маринов, Г. и др. 2018), чиито приноси ще разгледаме в отделна статия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Moltke, von H. Derrussisch. Der russisch-turkische Feldzug in der Eruropaischen Turkei, 1828-1829, II издание, Берлин, 1877, стр. 67. Цит. по Василев, 1973.
2. Nikolaeva, Iv., Vl. Vassilev. Epidemics in the Bulgarian kingdom from VII to XI century. Scripta Scientifica Medica, 1980;XVII:115-118.

⁵Д-р Йонас Юро Басанвичус посочва, че при назначаването му за лекар в град Лом-Паланка през 1880г. и в град Елена през 1884г. местното население се е страхувало да постъпва в болниците, тъй като е смятало, че в болница се отива само за да се умре (Троянски, 1974).

3. Vassilev, Vl., Iv. Nikolaeva. Some data of the epidemics in Bulgarian lands during 12th and 13th century. Scripta Scientifica Medica, 1981;XVIII:137-138.
4. Vrétos, A. P. La Bulgarie ancienne et modern. St. Petersburg, 1856, 215. Цит. по Василев 1967 и 1969; Николаева и др., 1980.
5. Болдырев, Т. Карантин. В: БМЭ, т. 12, стр. 228-235, Москва, 1959.
6. Василев, Вл. 1967. Руското консулство във Варна и откриването на болницата П. Николау. В сб. „Проблеми на историята на медицината в България и на българо-руските и българо-съветските медицински връзки”, Медицина и физкултура, 1967, стр. 84-87. (ДА-Варна, Ф. 1419: оп.1, а.е. 27).
7. Василев, Вл. 1969. Дарителската болница „Параскева Николау” във Варна (по случай сто годишнината от откриването ѝ). Съвременна медицина, 1969, XX, бр. 12, стр. 660-664.
8. Василев, Вл. 1972. Статистически данни за дейността на болницата „Параскева Николау“ във Варна преди Освобождението (1869-1878 г.). Хигиена и здравеопазване, XV, 1972, бр. 4, стр. 400-406. (ДА-Варна-Ф. 1419: оп. 1, а.е. 35).
9. Василев, Вл. 1973. Епидемии в Добруджа и Източна България през Руско-Турската война – 1828 -1829 г. Хигиена и здравеопазване, 1973;XVI(6):599-604.
10. Василев, Вл. 1980-а. Глава първа. Здравеопазването от основаването на древния Одесос до освобождението на Варна от османско владичество. Стр. 5-21. В: Николаева, Ив., Н. Коларов, В. Василев. История на здравеопазването във Варна от древността до социалистическата революция от 9.IX.1994. Медицина и физкултура, София, 1980, стр. 153.
11. Василев, Вл. 1980-б. Епидемиите в Първата българска държава и по време на Византийското владичество, VII - XI в., съгласно византийските хроникьори. Научно съобщение в бюлетин «Медико-биологическа информация». 1980 г. Руски език. Крайна дата 1980 г. Печатно. 31 листа. I-54.
12. Василев, Вл. 1981. Една малко известна епидемия във Варненски санджак през 1873 г. Хигиена и здравеопазване, 1981;XXIV(4):407-411. (ДА-Варна, Ф. 56, оп.1, а.е. 56).
13. Василев, Вл., Г. Маринов. 2019. Глава I. Обществена потребност за откриване на гражданска болница във Варна в периода след Кримската война. В: Василев и др. 150 години дарителска болница „Параскева Николау“ – 150 години в служба на здравното дело във Варна. Медицински университет, Варна, 2019, стр. 229. От поредицата „Страници от историята на медицината във Варна“, изд. проф. д-р Красимир Иванов.
14. Василев, Д. 1943. История на гр. Варна, машинопис, 1943, стр. 79. (Цит. по Василев, 1967).
15. Громашевский, Л. 1964. Эпидемия. В: БМЭ, т. 35, стр. 629-630, Москва, 1964..
16. Маринов, Г., Д. Ставрев, Н. Фесчиева, Д. Костова. 2018. 135 години Варненско медицинско дружество. Юбилейна книга. Медицински университет, Варна, 2018, стр. 229. От поредицата „Страници от историята на медицината във Варна“, изд. проф. д-р Красимир Иванов.
17. Ников, П. 1934. Българското Възраждане във Варна и Варненско. Митрополит Йоаким и неговата кореспонденция. София, 1934, стр. 15. Цит. по Петкова, 1990).
18. Пенкова, М. 1972. Лични фондове. Добрин Тодоров Василев, стр. 196-197. В: Окръжен Държавен Архив, Варна. Пътеводител на архивните фондове 1845-1944, I част. Изд. „Наука и изкуство“, София, 1972
19. Петкова, Л. 1990. Документи за национално-освободителните борби и Освобождението, съхранявани в Държавен архив, Варна. Сборник: „Из документалното богатство на Варненския край”. Том I, Варна, 1990, стр.187-192. Държавен архив – Варна.
20. Стоянова, Т. 2010. Болницата „Параскева Николау“ и нейното място в здравеопазването на Варна. Историко-медицински сборник, 2010;6:6-11.
21. Тонев, В. 1973. Добруджа през Възраждането. ДИ Варна, 1973, стр. 320.
22. Тонев, В. 1990. Североизточна България в навечерието и по време на Освободителната война. Сборник: „Из документалното богатство на Варненския край”. Том I,

Варна, 1990, стр.178-186. Държавен архив – Варна.

23. Троянски, Ив. 1974. Доктор Йонас Басанавичюс и неговите спомени за България. ИНМВ, 1974, т. X (XXV), стр. 251-271.
24. Шкорпил, Х. 1910. Холерата във Варна 1829 г. Известия на Варненското археологическо дружество, III, 1910, 107. Цит. по Василев, 1973.
25. **Воспоменания д-ра Зайдлиц о Турецком походе 1829 г. Сп. Русский архив, 1878, I, 27, с- 421. Цит по Василев, 1973.

Адрес за кореспонденция:
доц. д-р Георги Русев Маринов, д.м.
кв. „Чайка”, бл. 5, вх. А, ет. V, ап. 67
Варна, 9010
e-mail: grousmarin@yahoo.com